

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
NAXÇIVAN DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

ƏHRUZ ƏLİ qızı MAHMUDOVA

**AZƏRBAYCAN DİLİNİN NAXÇIVAN DİALEKT VƏ
ŞİVƏLƏRİNDƏ HEYVANDARLIQ LEKSİKASI
(TÜRK DİLİNİN QARS ŞİVƏLƏRİ İLƏ MÜQAYİSƏDƏ)**

5706.01-Azərbaycan dili

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

NAXÇIVAN-2018

İş Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsinin İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun “Dilçilik” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya
üzrə elmlər doktoru, professor
Əbülfəz Aman oğlu Quliyev

Rəsmi opponətlər: Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Sədaqət Qurbanəli qızı Həsənova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Rəşad Əli oğlu Zülfüqarov

Aparıcı təşkilat: Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
“Azərbaycan dilinin dialektologiyası”
şöbəsi

Müdafiə «__» _____ 2018-ci il tarixdə saat 11⁰⁰ -da Naxçıvan Dövlət Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD.02.121 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az. 7012, Naxçıvan şəhəri, Universitet şəhərçiyi, əsas bina, I mərtəbə, Böyük Akt zalı

Dissertasiya ilə Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «__» _____ 2018-ci il tarixdə göndərilmişdir.

FD.02.121 DISSERTASIYA
ŞURASININ ELMİ KATİBİ: dos. İ.Z.CƏFƏROV

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan və türk dilləri yüzilliklər boyu bir-biri ilə əlaqədə inkişaf edən oğuz dilləridir. Hər iki ədəbi dilin inkişafı ilə normaları sabitləşmiş, qədim tayfa dillərinin elementləri passiv mövqeyə keçmiş, dialekt səviyyəsində möhkəmlənmişdir. Ədəbi dillə dialektlərin əlaqəsinin güclənməsi və ədəbi dilin nüfuzunun artması nəticəsində dialekt faktlarının arealı məhdudlaşmışdır. Azərbaycan dilinin zəngin dialekt sistemi vardır. İndiyə qədər dilimizin şivələri yetərincə tədqiq olunmuş, coğrafi mövqeyinə və səciyyəvi xüsusiyyətlərinə əsasən qruplaşdırılmışdır. Dialekt qrupları qədim xüsusiyyətlərinə və dialekt faktlarının innovasiya mərkəzlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Dialektlərin (və ya ləhcələrin) sərhədlərində keçid şivələr yerləşir ki, iki dialektin xüsusiyyətlərini daşıyır. Dialekt faktlarının arealı genişdir, respublikamızın sərhədlərindən kənar da ünsiyyət prosesində aktivliyini saxlayır. Cənub ləhcəsi Güney Azərbaycanda, qərb ləhcəsi isə Türkiyə, Gürcüstan və İraqda da öz mövqeyini itirməmişdir. Bu, xalqımızın tarixi ilə bağlı məsələdir.

Yüzilliklər keçsə də, dialekt faktları tarixə şahidlik edir. Tarixin qaranlıq səhifələrinin öyrənilməsində dialektlərin tədqiqinin əhəmiyyəti böyükdür. Dialekt leksikası xalqımızın keçmişini, adət-ənənəsini, məişətini, həyat tərzini, təsərrüfatını və etnoqrafiyasını özündə yaşadır. Naxçıvan dialekt və şivələri indiyə kimi ayrı-ayrılıqda müxtəlif alimlər (M.Şirəliyev, R.Ə.Süleymanov, A.Həsənov, K.T.Ramazanov B.M.İbrahimov, T.Həmzəyev, Ə.M.Quliyev, M.Zeynalov, Ə.A.Quliyev, R.Ə.Zülfüqarov, K.İmamquliyeva, N.Y.Əliyeva və b.) tərəfindən araşdırılmışdır. Müxtəlif bölgələrin leksikasına dair M.Çobanov, T.Qarayev, Ə.Hüseynov, İ.Bayramov, sahe terminologiyası üzrə İ.Həsənov, Z.Xasıyev, tarixi istiqamətdə isə Ə.Tanrıverdiyev tədqiqatlar aparmışlar. Bütün bu araşdırmalarla yanaşı, qeyd etməliyik ki, hazırda dialekt və şivələrin müxtəlif türk dili şivələri ilə müqayisəli linqvistik təhlili olduqca maraqlıdır və günün tələblərindən irəli gəlir. Bütün dialekt qruplarının, eləcə də Naxçıvan şivələrinin ümumiləşdirilmiş şəkildə müqayisəli tədqiqinə zərurət yaranmışdır. Bu dissertasiyada Naxçıvan dialekt və şivələrinin leksikası, xüsusilə heyvandarlıq leksikası türk dilinin Qars şivələri ilə müqayisədə tədqiqatə cəlb olunmuşdur. Azərbaycan və türk dillərinin dialektləri eyni tarixi inkişaf yolu keçmişdir. İlkin dövrlərdə dialektizmlər ümumi xarakter daşımış, siyasi-iqtisadi və etno-linqvistik amillərin güclənməsi köhnə dialektlərin meydana çıxmasını şərtləndirmişdir. Tədricən köhnə dialektlərin əsasında ədəbi dillər təşəkkül

tapmış, bundan sonra iki ünsiyyət vasitəsi arasında fərqlər yaransa da, dialektlər ədəbi dilin lüğət tərkibini zənginləşdirən əsas mənbə olmuşdur. Hər iki dilin dialektlərində qədim türk leksikası müxtəlif şəkildə mühafizə olunmuş, həm ədəbi dil, həm də dialekt səviyyəsində qorunub saxlanmış, bəzi sözlər isə Azərbaycan dilində dialekt, türk dilində isə ədəbi dil həddində və əksinə işlənmə hüququ qazanmışdır. Azərbaycan və türk dillərinin dialekt leksikasında qohumluq əlaqələrini bildirən sözlər, heyvan, bitki, yemək adları, rəng və hərəkət bildirən bəzi sözlər forma dəyişmələri istisna olmaqla, ümumilik təşkil edir. Bununla yanaşı, hər bir dialektin fərdi leksikası inkişaf prosesində, ədəbi dilin və qonşu dillərin təsiri, eləcə də dialekt daxili dil prosesləri nəticəsində meydana çıxmışdır. Buna görə də hər iki dilin dialektlərinin müqayisəli şəkildə araşdırılmasına ehtiyac yaranmışdır. İndiyə qədər Azərbaycan və türk dillərinin dialektləri sistemli şəkildə deyil, ayrı-ayrı xüsusiyyətlərə görə müqayisəyə cəlb edilmişdir. Bu dillərin və dialektlərinin tarixi inkişafının, qohumluq səviyyəsinin, ədəbi dillərin dialektlərə təsirinin, dialekt daxili dil proseslərinin, bir sözlə, dialektlərin müasir səviyyəsinin öyrənilməsi baxımından dissertasiya xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Tədqiqatın obyektini. Dissertasiyanın obyektini Naxçıvan və Qars şivələrinin lüğət tərkibində olan heyvandarlıq sözlərinin leksik-semantik izahı təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti. Dissertasiyanın əsas predmeti Naxçıvan və Qars şivələrində heyvandarlıq leksikasına aid materiallar və onların müqayisəsidir

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Azərbaycan və türk ədəbi dillərində olduğu kimi, onların dialektləri arasında da ortaq və fərqli xüsusiyyətlər mövcuddur. Tədqiqatın əsas məqsədi Naxçıvan və Qars şivələrinin heyvandarlıqla bağlı ortaq və fərqli leksikasını araşdırmaqdır. Buna nail olmaq üçün dissertasiyada aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

- Naxçıvan və Qars şivələrinin tarixinin nəzərdən keçirilməsi;
- Naxçıvan şivələrinin dialekt sistemində mövqeyi və arealının müəyyənəndirilməsi;
- Naxçıvan dialekt və şivələrinin ədəbi dilin formalaşmasında rolunun müəyyən olunması;
- Qars şivələrinin mənsub olduğu dilin dialekt sistemində mövqeyi və arealına aydınlıq gətirilməsi;
- Hər iki şivənin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərinin araşdırılması;

- Hər iki şivə arasında ortaq leksikanın müəyyənləşdirilməsi və leksik-semantik baxımdan təhlili.

Tədqiqatın mənbələri. Dissertasiyada həm Naxçıvan, həm də Qars bölgələrindən toplanılan materiallardan istifadə olunmuşdur. Araşdırılan problemlə bağlı hər iki dilin digər dialektlərinin materiallarına da müraciət edilmişdir. Qars Türkiyə Respublikasının etnik cəhətdən qarışıq bölgələrindən olub, burada yerli əhalidən başqa azərbaycanlılar, türkmənlər, tərəkəmələr (qarapapaqlar) yaşayırlar. Tədqiqata, əsasən, yerli Qars şivələrindən toplanan materiallar cəlb edilmişdir. Bundan əlavə, Azərbaycan və türk dilçiliyində dialektologiyaya dair yazılmış dissertasiyaların, çap olunmuş monoqrafiyaların, dialektoloji lüğətlərin materiallarından da mənbə kimi istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakı cəhətlərlə müəyyənləşir.

-Dissertasiyada Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə konkret dialekt qrupu – Naxçıvan dialekt və şivələrindəki heyvandarlıqla bağlı işlədilən sözlər qohum dilin Qars şivələri ilə müqayisəli şəkildə araşdırılır;

-Mövzu ilə bağlı Naxçıvan və Qars şivələrinin heyvandarlıq leksikası ilk dəfə müqayisə kontekstində tədqiqata cəlb edilmiş, hər iki şivə arasında heyvandarlıqla bağlı ortaq leksika müəyyənləşdirilmişdir;

-Bu leksik vahidlərdə qədim türk leksik qatı aşkara çıxarılmış, onların makro və mikro arealları dəqiqləşdirilmişdir;

-Müqayisəli tədqiqatlarımız sübut edir ki, Azərbaycan və türk dilləri mükəmməl fonetik-qrammatik quruluşa və zəngin leksikaya malik oğuz dilləridir. Bu dillər arasında ümumiliklə yanaşı, fərqli cəhətlər də mövcuddur;

- Naxçıvan və Qars şivələri mənsub olduqları dilin dialekt sistemində xüsusi mövqeyə malikdir və digər şivələrdən spesifik əlamətləri ilə seçilir;

- Hər iki dialekt arasında heyvandarlıqla bağlı ortaq sözlər qohumluq münasibətləri və sıx əlaqələr nəticəsində yaranmışdır;

- Hər iki dialektde işlənən heyvandarlıq leksikası qədim türk sözlərinin areal xarakter daşması və söz yaradıcılığı əsasında formalaşmışdır.

Tədqiqatın metod və üsulları. Qarşıya qoyulan problemin həlli üçün dissertasiyada Azərbaycan dialektologiya elminin keçdiyi yol izlənilmiş, bundan əvvəlki dialektoloji tədqiqatlar örnək götürülmüş, mövcud araşdırmalarda sınaqdan keçirilmiş metodlar əsas hesab olunmuşdur.

İşdə daha çox dilçiliyin ənənəvi metodlarından – etimoloji və etno-lingvistik, təsviri, təsviri-tutuşdurma, müqayisəli-qarşılaşdırma, sistemləşdirmə, tarixi-müqayisəli metod və üsullardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyanın nəzəri müddəaları müasir türk dillərinin və dialektlərinin lüğət tərkibində qədim türk leksik qatının, sahə terminologiyasının, söz yaradıcılığının, dialektizmlərin arealının, işlənmə kəmiyyətinin, dialekt faktlarının xalqın tarixi ilə bağlılığının öyrənilməsində gərəkli ola bilər. Türk dillərinin və dialektlərinin, ədəbi dillə dialektlərin oxşar və fərqli leksikasının müəyyənləşdirilməsində tədqiqat xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu tədqiqatdan türk dillərinin ümumi dialektologiyasının yaradılmasında, dialektoloji və terminoloji lüğətlərin hazırlanmasında mənbə kimi istifadə etmək mümkündür. Azərbaycan və türk dillərinin dialektologiyasının tədrisində, dərslik və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında bu işin materiallarından istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Tədqiqatın mövzusu 04 mart 2014-cü ildə AMEA Naxçıvan Bölməsinin Rəyasət Heyətində və Respublika Dilçilik üzrə Əlaqələndirmə Şurasında təsdiqlənmişdir. Dissertasiya işi AMEA Naxçıvan Bölməsinin “Dilçilik” şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın əsas müddəaları müəllifin elmi-nəzəri konfranslardakı məruzələrində, respublikamızda və xaricdə müxtəlif toplularda çap olunmuş məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, doqquz yarımfəsli özündə ehtiva edən üç fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın obyektinə və predmetinə, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın elmi yeniliyi, metod və üsulları, tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti, aprobasiyası haqqında məlumat verilmişdir.

Dissertasiyanın üç yarımfəsildən ibarət olan “**Naxçıvan və Qars şivələrində maldarlıqla bağlı leksik vahidlər**” adlı I fəslində Naxçıvan və Qars şivələrinin aid olduqları dillərin dialekt sistemindəki yeri və rolundan, burada işlədilən heyvandarlıqla bağlı sözlərdən bəhs olunmuşdur. Məlumdur ki, azərbaycanlılarla türklər oğuz mənşəli ən yaxın qohum xalqlardır. Azərbaycanla Türkiyənin Şərqi Anadolu bölgəsini sərhədlər ayırsa

da, sıx əlaqələr birləşdirir. Qars bölgəsi həmin əlaqələrin intensivləşməsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir və Azərbaycanla Şərqi Anadolu arasında körpü rolu oynayır. Heyvandarlıq çox sahəlidir. Ona görə də hər sahənin özünəməxsus söz və terminləri var. Naxçıvan və Qars şivələrində işlədilən heyvandarlıq leksikası zənginliyi, çoxşaxəliliyi ilə dilimizin digər dialekt və şivələri, ayrı-ayrı türk dili dialekt və şivələri ilə həm oxşar, həm də bir sıra fərqli xüsusiyyətlərə malikdir.

Erkən tunc dövründə insanların həyatında baş verən I ictimai əmək bölgüsü nəticəsində əkinçilik maldarlıqdan ayrıaraq müstəqil təsərrüfat sahəsinə çevrilmişdir. Qeyd olunan bölgənin əlverişli təbii şəraiti burada maldarlığın sürətli inkişafına imkan vermişdir. Bu inkişafın məntiqi davamı kimi maldarlıqla bağlı zəngin dialekt və şivə materialları meydana çıxmışdır. Naxçıvan və Qars bölgələrinin kəndləri əsasən aralıq və dağətəyi zonalarda yerləşir və bu kəndlərdə maldarlıq təsərrüfatı lap qədim zamanlardan bu günümüzə qədər inkişaf etdirilir. Hər iki regionun əhalisi bu heyvanların ətindən, südündən, dərisindən və s. yararlanmaqla bərabər, onlardan qoşqu heyvanı kimi də istifadə etmişlər. Odur ki, bölgədə inək, öküz, camış və s. təsərrüfatlarının inkişafı ilə bağlı zəngin terminologiya yaranmışdır. Maldarlıq təsərrüfatında yaranmış bu leksemlər heyvanların yaşı, rəngi, cinsi, xasiyyət və xarakterinə, görünüşünə görə rəngarənglik təşkil edir. Naxçıvan dialekt və şivələrinin lüğət tərkibində işlənən belə sözlərlə bağlı Ə.Muxtarov qeyd edir ki, "...bunların bir çoxu müasir ədəbi dilimizdə də işlənir; lakin elələri də vardır ki, yalnız dialektal səciyyə daşıyır, vaxtilə ədəbi dildə işlənmişdir, dilin sonrakı mərhələlərində onlardan ədəbi dildə istifadə olunmadığından işləklidən qalmış, tədricən ədəbi dildən çıxmış və yalnız dialektlərdə mühafizə olunmuş, ilkin mənə və formasını qoruyub saxlaya bilmişdir"¹.

Birinci fəslin birinci yarımfəslə "Yaşına və cinsinə görə qaramala verilən adlar" adlanır. Bu yarımfəslində yaşına və cinsinə görə qaramala verilən adlardan bəhs olunur. Naxçıvan və Qars şivələrində qaramal adlarına müxtəlif leksik variantlarda rast gəlinir: qaramal, qırmızı mal, sarı mal, sığır, sığır mal, bizoy//bizaf, sığır, düyü//düyə, bicəynə // bicik, ərəmix' // eremik, tuncu kələçə //kalça, cöngə //çöngən və s. Dissertasiyada maldarlıq təsərrüfatı ilə bağlı yaranmış bu leksemlərin müqayisəli öyrənilməsi bir sıra maraqlı faktların ortaya çıxmasına imkan vermişdir.

¹ Quliyev Ə.M. Azərbaycan dilinin Şahbuz rayon şivələrinin leksikası. Bakı: Elm və təhsil, 2013, s. 10

Birinci fəslin “**Müxtəlif əlamətlərə görə qaramala verilən adlar**” başlıqlı ikinci yarımfəslində müxtəlif əlamətlərə görə qaramala verilən adlardan bəhs edilir. Azərbaycan dilinin digər dialekt və şivələrində olduğu kimi, həm Naxçıvan dialekt və şivələrində, həm də müqayisə apardığımız Qars şivələrində qaramalları müxtəlif əlamətlərinə görə də fərqləndirirlər. Belə ki, bu dialekt və şivələrdə *zoğəl//zoğal düyə//zoğal düge, qaşqa dan // kaşqa tana, ala düyə//ela düge, kola cöngə//kola çöngen, göycə dana// gökce tana, tuncu//tüncü kelçe, səkil inəx//sekül ineg, boğəz düğə//gebe düge* və s. kimi leksemlər işlədilir. Bundan başqa hər iki regionda qaramallar xüsusi adlarla da çağırılır. Bu adlar xüsusi əlaməti ilə seçilən qaramallara ayrı-ayrılıqda verilir. Toppuş, Maral, Ceyran//Ceylan, Süddücə //Sütlü, Qızıl//Kızıl, Qərətəl// Qaratel//Siyah kekül, Qaraca Qərəcə, Göycə, Ağca // Akça, Yəğlicə//Yağlıca, Ballıca, Ağbaş//Akbaş, Sarışın, Mehir, Alağöz //Elagöz, Qaragöz //Ceylangöz və s.

Birinci fəslin üçüncü yarımfəsli “**Camışçılıqla bağlı işlənən sözlər**” adlanır. Dissertasiyanın bu yarımfəsilində Naxçıvan və Qars şivələrində camış adları ilə bağlı işlədilən leksik vahidlərin linqvistik təhlili aparılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasında camışçılıq təsərrüfatı, əsasən, Arazqırağı düzənlik zonalarda, Arpaçayı ətrafında yerləşən kənd və qəsəbələrdə yaxşı inkişaf etmişdir. Ümumiyyətlə, camış isti iqlim şəraitində yaşayan heyvan olduğu üçün əsasən Şərq ölkələrində, Zaqafqaziyada yayılmışdır. Azərbaycanda da kifayət qədər camışçılıq təsərrüfatı olmuşdur. Əhali arasında, dialekt və şivələrdə camışlara bəzi səciyyəvi cəhətlərinə görə adlar verilmişdir.

Camışçılıqla bağlı Qars, həmçinin ona yaxın olan Ərzurum şivələrində az da olsa leksik vahidlər işlənir. Qars Azəriləri ağzı mətnlərindən birində deyilir: “Bun da bir vurağan camısı var. Der “hansı camısı?” Der a orda, o boynuzdu camısdı”.¹ Göründüyü kimi, leksem Naxçıvan dialekt və şivələrindəki sözdən kiçik fonetik fərqlə malik olsa da, eyni mənada işlənmişdir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı “**Naxçıvan və Qars şivələrində heyvandarlıqla bağlı leksik vahidlər**” adlanır. “**Qoyunçuluqla bağlı işlənən sözlər**” adlı birinci yarımfəsildə göstərilir ki, türk dilləri ailəsinin Oğuz qrupunda yer alan Azərbaycan və türk dilləri, həmçinin bu dillərin dialekt və şivələri bir çox ortaq xüsusiyyətlərə malik olmaqla əsrlərin sınağından çıxmış, günümüzədək inkişaf edərək zənginləşmişdir. Qoyunçu-

¹ Ercilasun A.B. Kars ili ağızları. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2002, s.47-48

luğun tarixi istər Naxçıvanda da, istərsə də Şərqi Anadolunun Qars vilayətində çox qədimlərə dayanır. Hər iki regionun dağlıq, dağətəyi, həm də aran rayonlarında xırdabuynuzlu heyvan sürüləri saxlamışlar. Yayda yaylağa, qışda qışlağa köçən əhali qoyunun ətindən, yunundan istifadə edərək onu əzizləmiş, gözəl hislər, duyğular bəsləmişlər. Hər iki bölgə əhalisinin qohumluq əlaqələrinə toxunan tədqiqatçı A.B.Ercilasun yazır: “Azerbaycanlılarla türklər oğuz kökenli ən yakın halklardır. Azərbaycanla Türkiyənin Doğu Anadolu bölgəsini sınırlar ayırsa bile, sık ilişkileri mevcuttur. Şu açıdan baktığımızda Türkiyənin Kars bölgesi ilişkilerin daha da sıklaştırılmasında önemli yer tutmaktadır. Yani Azerbaycanla Doğu Anadolu arasında bir köprü roluna üstlenmiştir. XIX-XX yüz yıllarda Azerbaycanın Revan, Gümrü, Ahılkelek, Borçalı ve Ahıska arazilerinden azerbaycanlılar çeşitli nedenlerle Türkiyənin Kars bölgesine göç etmişler Naxçıvan Muxtar Respublikasında qoyunçuluq təsərrüfatlarında qoyunlarla keçiləri bir sürüdə saxlayırlar. Ona görə də dialekt və şivələrdə qoyun və keçiyə birlikdə davar deyilir. Şivələrdə “davar”la yanaşı, “qoyun-keçi”, “xırdabuynuzlu” ifadələrindən istifadə olunur. Bunlarla yanaşı, “qoyun-keçi” termini daha çox işlənir. Naxçıvan dialekt və şivələrinin leksik tərkibində cinsinə, yaşına, rənginə və digər əlamətlərinə görə çoxlu sayda qoyunçuluq terminləri vardır. Bu terminlərin bəziləri ədəbi dildə işlənmişdir.

Azərbaycan Respublikasının bir çox bölgələrində olduğu kimi, qoyunçuluq Naxçıvan Muxtar Respublikasının rayonlarının təsərrüfat həyatında geniş yayılan və inkişaf etmiş sahələrdəndir. Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazilərində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilən maddi-mədəniyyət nümunələri, Culfa rayonu ərazisində e.ə. III minilliyə aid qoyun və digər heyvan sümükləri, gil, keramika məmulatlar, Ordubad rayonu ərazisində isə e.ə. IV-I minilliklərə aid nümunələr, Gəmiqaya təsvirləri, xalqımızın ruhunu, məşğuliyyətini əks etdirən çoxlu sayda qoyunçuluqla bağlı işlədilən folklor nümunələri, xüsusilə sayaçı sözlər və ən əsası isə qədim milli dil xüsusiyyətlərimizi özündə saxlayan dialekt və şivələrimiz Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi, onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında da heyvandarlığın, xüsusilə də, qoyunçuluğun Eneolit dövründən bəri güclü inkişaf etdiyini göstərməkdədir. Naxçıvan dialekt və şivələrində heyvanlar doğulduğu gündən müəyyən yaşa çatana qədər onların yaşadığı illər, aylar, hətta günlər üzrə fərqləndirilməsi məqsədi ilə ayrı-ayrı leksik vahidlərdən istifadə olunmaqdadır. Bu leksik vahidlər bəhs edilən dialekt və şivələrdə

olduqca zəngin olmaqla əsasən aşağıdakılardan ibarətdir. Məs.: herəbaş // herəğaş quzi–vaxtından əvvəl doğulan quzu, ərəzən quzu–zəif quzu; vaxtından əvvəl doğulan quzu, gej düşən//dölsavan//dölsəvən–döl vaxtından gec doğulan quzu, məyə//maya–yenicə doğulan quzu, südəmər //südəmən quzi-hələ ot yeyə bilməyən bir–iki həftəlik quzu, otuxmuş quzu// otuxən–yeni otlamağa başlayan quzu, quzi~yəqərşər –üç-beş aylıq quzu, əmliq // əmdix' //əmnix'//əmirik quzi – altı-yeddi aylıq quzu, toxlu // toqli-bir illik erkək və ya dişi quzu, şişəy//şişəx'//şişəh– iki yaşlı dişi qoyun, ilk dəfə doğacaq olan qoyun, Şahbuz şivələrində – doğmamış qoyun, Ordubad dialekti və Kəngərli şivələrində həmçinin şişəx' –iki yaşında erkək toğlu; erkəx' –iki illik erkək qoyun, öyəç//öyəş//övəc// öəş –üç illik erkək qoyun, qaradiş // qərədiş -dörd illik erkək və ya dişi qoyun, azmən // azman -beş illik erkək və ya dişi qoyun, dızman// dızmən –altı-yeddi illik erkək və ya dişi qoyun, çəzmən– səkkiz-doqquz yaşdan yuxarı erkək və ya dişi qoyun, əkə qoyun–üç-dörd dəfədən çox bala vermiş qoyun, anaç//anaş qoyun–artıq iki bala verən qoyun, damazdix//damazx – bala vermək üçün saxlanılan qoyun; gəzyazma – ikiillik dişi qoyun; burmanc – dörd yaşlı erkək qoyun; üşdoğar– dörd yaşlı qoyun; beş yaşar– çox yaşlı qoyun; qoç//qoş – erkək qoyun və s. Bu leksik vahidlərin mühüm bir hissəsinə Türkiyənin Qars şivələrində də rast gəlinir. Aparılan müqayisəli araşdırmalara əsasən Naxçıvan və Qars bölgəsinin dialekt və şivələrində işlənən qoyunçuluqla bağlı leksik vahidlər aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir:

1. Yaşına görə qoyun adları;
2. Yaşına görə keçi adları;
3. Müxtəlif əlamətlərinə görə qoyun adları;
4. Müxtəlif əlamətlərinə görə keçi adları;
5. Qoyunçuluqla bağlı işlədilən digər terminlər

“2.1.1. Yaşına görə qoyun adları” bəndində müasir dövrdə Naxçıvan və Qars şivələrində yaşa görə qoyunlara verilən müxtəlif adlar ümumiləşdirilərək müqayisəli araşdırma obyektinə çevrilmişdir. Tədqiqatın ikinci fəslinin **“2.1.2. Yaşına görə keçi adları”** adlı bəndində hər iki bölgədən toplanan materiallar əsasında Naxçıvan və Qars şivələrində keçilərə doğulduğu gündən yaşlananadək verilən adların linqvistik təhlili aparılmışdır. Unutmayaq ki, keçi türk xalqları içərisində müqəddəs-ləşdirilmiş və olduqca faydalı heyvanlardan biri kimi qəbul edilir. Bunu sübut edən faktarsa çoxluğu və qədimliyi ilə diqqəti cəlb edir. Təsədüfi deyil ki, hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində yerləşən Gəmiqaya abidəsinin qayaüstü təsvirlərində keçi rəsmlərinə rast

gəlinməkdədir. Bununla yanaşı, indi Azərbaycan xalqı, o cümlədən bir sıra türk xalqları tərəfindən kütləvi qeyd edilən və qışın bitməsini, baharın gəlişini simvolizə edən Novruz bayramında “Kosa-kosa” adlandırılan bir xalq tamaşası səhnələşdirirlər. Bu tamaşada iştirak edən keçəl qışın, keçİ isə baharın təmsilçisidir. Maraqlıdır ki, keçİ və keçəlin qarşılaşmasında keçinin keçəl üzərində qələbəsi xalq tərəfindən qışın bitməsi, baharın gəlməsi, başqa sözlə, xeyirin şər üzərində qələbəsi kimi dəyərləndirilir. Dissertasiyanın ikinci fəslinin **“2.1.3. Müxtəlif əlamətlərinə görə qoyun adları”** adlı üçüncü bəndində xalq arasında qoyunlara müxtəlif əlamətlərinə, xasiyyətinə və xarakterinə görə verilən adlardan bəhs olunur. İşin ikinci fəslinin **“2.1.4. Müxtəlif əlamətlərinə görə keçİ adları”** adlı dördüncü bəndində müxtəlif xarakter və xasiyyətinə, bədəninin rənginə, buynuzları və qulaqlarının formalarına görə keçilərə verilən adlardan danışılır. Dissertasiyanın ikinci fəslinin **“Qoyunçuluqla bağlı işlədilmiş digər leksik vahidlər”** adlı II yarım fəslində heyvanların bədən üzvlərinin adları, onların saxlandığı yerlər, heyvanın südü və ondan hazırlanan məhsullar və bu kimi digər məsələlərdən geniş söhbət açılmışdır.

Müqayisəli tədqiq olunan Naxçıvan və Qars şivələrində qoyun və keçİ adlarını ifadə edən leksik vahidlərin etnolinqviistik təhlili ilə bağlı fikirlərimizə yekun vuraraq deyə bilərik ki, həmin leksemlər baxımından hər iki bölgənin şivə leksikası olduqca zəngindir.

Dissertasiyanın üçüncü fəslə **“Naxçıvan və Qars şivələrində atçılıqla bağlı leksik vahidlər”** adlanır. Bu fəsil dörd yarım fəsildən ibarətdir. Azərbaycanın təbii coğrafi şəraiti ilə əlaqədar olaraq minilliklər boyu ata hər zaman ehtiyac olmuşdur. Yerli əhalinin təsərrüfat məişətində mühüm rol oynayan atdan ən qiymətli xalq nəqliyyat vasitələrindən biri kimi geniş istifadə edilmişdir. Naxçıvanın Şahtaxtı kəndi ərazisində kromolex tipli qəbirdən atın bütöv skeletlərinin aşkar edilməsi, ötən əsrin əvvəllərində Naxçıvanın Kültəpə abidəsindən yəhərli at fiqurunun tapılması bu ərazidə atçılığın inkişafının lap qədimlərə dayandığını göstərir. Naxçıvan əhalisinin məişətində, təsərrüfat həyatında mühüm rol oynayan atlarla, atçılıqla bağlı Azərbaycan dili dialekt və şivələrində çoxlu leksemlər vardır¹. Başqa sözlə desək, Naxçıvan dialekt və şivələrində atçılıq təsərrüfatı ilə bağlı leksik vahidlər zənginliyi baxımından seçilir. Bu dialekt və şivələrin atçılıq leksikası çoxşaxəli və əhatəli olması ilə səciyyəvi xüsusiyyətlərə malikdir.

¹ Azərbaycan etnoqrafiyası. I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, s. 271

Bölgənin əsasən dağlıq və dağətəyi zonada yerləşməsi burada atçılığın inkişafı üçün əlverişli zəmin yaratmışdır.

Azərbaycan dilinin tərkib hissəsi kimi Naxçıvan qrupu dialekt və şivələri müxtəlif regionlar üzrə öyrənilmiş, maldarlıq, heyvandarlıq, atçılıq və s. ilə bağlı bir sıra araşdırmalar aparılmış, respublikanın kənd və rayonlarında yaranmış atçılıq terminləri, əhalinin dilində, yaşlı insanların yaddaşında, müxtəlif yazılı mənbələrdə qorunaraq uzun tarixi inkişaf yolu keçərək zəmanəmizə qədər gəlib çıxmışdır. Atlara xüsusi adların verilməsi ənənəsi əsrlər boyu mövcud olmuşdur. Buna görə də Naxçıvan Muxtar Respublikasında atlara ad verilməsi xalqın milli adətləri ilə bağlı olmuşdur.

Faktlar sübut edir ki, atlara adların verilməsi daha çox minik və cıdır atları üçün xarakterik olub.

Azərbaycan ərazisində atçılıq təsərrüfatının yaranması, xüsusilə, atların əhliləşdirilməsi e.ə. VI-V minilliklərə, yəni Eneolit dövrünə təsadüf edir. Təkbibolunmaz faktdır ki, atı ilk dəfə əhliləşdirən və ondan müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edənlər də məhz türk xalqlarıdır. Türk xalqlarının məişət şəraiti, adət-ənənəsi, uzaq ölkələrə səfərləri, yürüşləri, müharibələri və s. ən çox at ilə bağlı olduğundan ata əvəz olunmaz bir heyvan kimi hər zaman qayğı göstərilmiş, atçılığın inkişafına diqqət yetirilmişdir. Qars bölgəsində də atçılığın inkişafına hər zaman fikir verilmişdir.

Uzaq keçmişimizdən üzü bəri Azərbaycan türkləri ata xüsusi rəğbət bəsləmiş, onu özünün ən yaxın yoldaşı hesab etmişlər. Atla bağlı işlədilən “At igitin yoldaşdır”, “Atdan yıxılmayan atlı olmaz”, “At minənin tanıyar”, “At minənindir, qılinc qurşananın” və s. folklor nümunələri də dediklərimizi sübut edir. Eyni zamanda at türklər üçün qeyrəti, namusu xarakterizə etməklə yanaşı, həm də bir kişinin gənc, yaxşı qalmasını simvolizə etmişdir. Maraqlıdır ki, xalq arasında belə bir deyim var “Kişini üç şey cavan saxlar: yaxşı ad, yaxşı at, yaxşı arvad”.

Tədqiqatçı Adil Bağırov da öz tədqiqatlarında atların türklərin onomastik leksikasındakı geniş işlənmə arealından bəhs edərək yazır: “Tarixən at sahibləri həmişə atları ilə öyünmüş, iftixar və qürur hissi keçirmiş, ata sayıq göstərmiş, qiymətli hədiyyə kimi bir-birinə at bağışlamış, mindikləri atları fərqləndirmək üçün onlara müxtəlif adlar vermişlər. Bu adlar türk xalqlarının adət-ənənəsi, dünyagörüşü, məişəti ilə bağlı yaranmış, ad mədəniyyətinin tərkib hissəsinə çevrilmiş və

zəmanəmizədək gəlib çatmışdır”¹.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında atçılıq təsərrüfatı inkişaf etmiş sahələrdəndir. Ərazinin relyefi burada istər yük daşınmasında, istərsə də minik vasitəsi kimi atlardan istifadəni zəruriləşdirmiş və əhalinin həyatında atların rolunu xeyli artırmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin 50-60-cı illərinə qədər Naxçıvanın əksər kəndlərində atçılıq fermaları olub. Belə işlə məşğul olanların söylədiyinə görə, həmin fermalardakı atların hər birinin xüsusi adları varmış. Sonralar atçılığa münasibət dəyişilib, bu sahəyə maraq azalıb. Amma 1990-cu illərin əvvəllərindən başlayaraq regionun dağlıq rayonlarında atçılıq yenidən inkişaf edib. İndi əksər kəndlərdə hər kəs öz qapısında at saxlayır. Elə buna görə də insanlar atlara ad verməkdə davam edirlər. Dissertasiyada Azərbaycan dilinin Naxçıvan qrupu dialekt və şivələrində, həmçinin də türk dilinin Qars şivələrində at adları ilə bağlı işlədilən terminlər dilimizin tədqiq olunmuş digər dialekt və şivələri, istər türk dilləri, onların dialekt və şivələri, həmçinin qədim yazılı mənbə və ədəbiyyatlarla, abidələrlə müqayisəli tədqiq olunur. Aparılan araşdırma və təhlillər zamanı həm Naxçıvan dialekt və şivələrində, həm də onunla müqayisəli öyrəndiyimiz Qars şivələrində atçılıq təsərrüfatı ilə bağlı xeyli sayda leksik vahidin işləndiyini gördük. Atlara verilən adlar onların yaşına, rənginə, xarakter və keyfiyyətinə, yerləşinə, xəstəliklərinə uyğun olaraq araşdırılır.

Topladığımız materiallar əsasında atçılıq leksikasına aid olan sözlər aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir:

1. Yaşına, rənginə və əlamətinə görə at adları;
2. At yerləşini bildirən sözlər;
3. At xəstəliklərini bildirən sözlər;
4. Atçılıq təsərrüfatı ilə bağlı işlədilən digər sözlər.

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin **“Yaşına, rənginə və əlamətinə görə at adları”** adlı birinci yarımfəslində Naxçıvan və Qars şivələrində yaşına, rənginə və əlamətinə görə at adlarından bəhs olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, Naxçıvan dialekt və şivələrində işlənən yaşına görə at adlarının bir çoxuna həm Azərbaycan dilinin başqa dialekt və şivələrində, həm də türk dilinin Şərqi Anadolu, Qars və Ərzurum şivələrində müxtəlif fonetik

1. Bağırov A. Orxon-Yenisey abidələrində işlənən zoonimik adların müasir türk dillərindəki izləri. AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri, 2011, №1, s.114

variantlarda təsadüf olunur. Maraqlıdır ki, rənginə görə at adları ərazi üçün xarakterik olan at adlarıdır. Belə at adları ərazinin demək olar ki, hər yerində işlədilir. Naxçıvan dialekt və şivələrində rənginə görə işlənən at adları həm Azərbaycan dilinin başqa dialekt və şivələrində, həm də türk dilinin Şərqi Anadolu, Qars və Ərzurum şivələrinin əksəriyyətində eyni və müxtəlif fonetik tərkibdə mövcuddur. Bölgədə rənginə görə atlara çoxlu adlar verilmişdir.

Müqayisəli tədqiq etdiyimiz şivələrdə rənginə və nişanlarına görə at adları əsasən bunlardır: kəhər //kə:r, qara kəhər, sarı kəhər, qırmızı kəhər, kəhər şəkil (bədəni qırmızı, ayağı ağ rəngdə olan at), kürən at, ağ at, qara at, boz at, açıq boz at, qırmızı at, sarı at, qızılı at, ala at, xına rəngli at, alapaça at, şekili at (ayağı ağ rəngli at), qaragöz at, ağyal at, səmənd ağyal, kürən ağyal, sarı kürən, qara kürən, sarı səmənd, qaşqa at (alını ağ), qırmızı qaşqa at, kürən qaşqa, çal at və s.

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin ikinci yarım fəslə "At yerişini bildirən sözlər" adlanır. Onu da qeyd etmək ki, tədqiq etdiyimiz müasir Naxçıvan və Qars şivələrində at yerişlərini bildirən leksik vahidlər zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir. Həmin leksik vahidlərin dilçilik aspektində qarşılaşdırılmalı təhlili zamanı da bir sıra maraqlı məsələlərin olduğunu görürük. Həmin leksik vahidlərin bir qismi bunlardır: yorqa//yorğa, qurt yerşi//kurt yürüşü və s.

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin üçüncü yarım fəslə "At xəstəliklərini bildirən sözlər" adlanır. Araşdırmaya cəlb etdiyimiz müasir Naxçıvan dialekt və şivələri və türk dilinin Qars şivələrində at xəstəliklərinin adını bildirən leksik vahidlərə də rast gəlinir. Həmin leksik vahidlərinin bəzilərinə (sak'qaf // sakağı, yağır, tav//tou və s.) türk dillərinə məxsus qədim yazılı abidə və lüğətlərdə də təsadüf olunur.

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin dördüncü yarım fəslə "Atçılıq təsərrüfatı ilə bağlı işlədilən digər sözlər" adlanır. Araşdırmaya cəlb olunan Naxçıvan dialekt və şivələrində atçılıq təsərrüfatı ilə bağlı bir sıra maraqlı leksik vahidlər də işlənməkdədir. Məs.: palan//çul, semer// palan// çul, yal//yala//yele, yəhər//əğər, tərrix// terlik və s.

Dissertasiyanın "Nəticə" hissəsində tədqiqatın yekunları aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir:

– Azərbaycan və türk dillərinin hər birinin özünəməxsus zəngin dialekt sistemi mövcuddur. Dialektlər qədim türk tayfa dilləri əsasında təşəkkül tapmış, ədəbi dilin meydana çıxmasına zəmin yaratmış və onu zənginləşdirən əsas mənbə olmuşdür;

– Naxçıvan və Qars şivələrində işlənən heyvandarlıq leksikasının qədim türk yazılı mənbə və abidələri, qohum dillərin dialekt və şivə materialları, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları, lüğətlərlə müqayisəli, etnolinqvistik və etimoloji təhlili nəticəsində aydın oldu ki, bəhs olunan dialekt və şivələrdə xeyli sayda sözlər var ki, qədim türk dili xüsusiyyətlərini özündə saxlayır;

– Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialekt və şivələrinin arealı genişdir. Yəni Naxçıvan və Ordubad dialektlərini, Şərur, Babək, Culfa, Şahbuz, Kəngərli və Sədərək şivələrini əhatə edir. Bu dialektin sərhədləri respublikamızın ərazisi ilə məhdudlaşmır;

– Qars şivəsi türk dilinin Anadolu dialektinin şərq qrupuna daxildir. Bu qrupa Qarsla yanaşı, Ərzurum, Aşkala, Ovacık, Nazman, Pasınlər, Horasan, Hınıs, Tekman, Karayazı, Erzincan, Çayırılı, Gümüşxanə şivələri aiddir. Qars ərazisində iki şivə xüsusiyyətlərinə görə fərqləndirilir: 1) Qars yerli şivələri; 2) Qars azərbaycanlıları və tərəkəmələrinin şivələri;

– Qars şivəsi qarışıq xarakterlidir. Bu bölgədə Azərbaycan və türk dilləri bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərir. Son dövrlərdə türk dilinin təsiri güclənmiş, Azərbaycan dilinin mövqeyi nisbətən zəifləmişdir. Birbaşa sərhədlər olmasa da Qars qarışıq şivəsi Azərbaycan dilinin Şərqi Anadolu dialekti ilə türk dili arasında meydana çıxmışdır;

– Azərbaycan dilinin Naxçıvan və türk dilinin Qars şivələri arasında heyvandarlıq leksikası ilə bağlı ortaq sözlər qədim türk sözlərinin hər iki şivədə qorunub saxlanması və bu xalqlar arasında sıx əlaqələr nəticəsində yaranmışdır. Bu leksikaya daxil olan ortaq sözlərin bir hissəsi həm ədəbi dil, həm də dialektlərdə, digər hissəsi isə yalnız dialektlərdə işlənən sözlərdir;

– Ortaq sözlər leksikanın bütün sahələrini- ad, əlamət, keyfiyyət və hərəkət bildirən sözləri əhatə edir. Belə sözlər arasında ad bildirənlər üstün mövqe tutur. Qohumluqla, heyvandarlıqla, əkinçiliklə, adət-ənənlərlə bağlı sözlər forma və mənaca oxşar və ya formaca fərqli, mənaca eyni olub hər iki dialektə müxtəlif kəmiyyətdə yayılmışdır;

– Hər iki dialekti bir-birindən fərqləndirən fərdi cəhətlər də mövcuddur. Naxçıvan və Qars dialektlərinə aid heyvandarlıq leksikasına forma və mənaca fərqli və ya formaca eyni, mənaca fərqli sözlər daxildir. Heyvandarlıq leksikası ilə əlaqədar işlənən sözlər qədim türk sözlərinin areal xarakter daşması və dialektizmlər hesabına meydana çıxmışdır;

– Aparılan tədqiqatlar zamanı əldə olunan nəticələrə, elmi faktlara dayanaraq deyə bilərik ki, Naxçıvan və Qars şivələrində işlənən

heyvandarlıq leksikası xalqımızın maddi və mənəvi dəyərlərini, dilini, tarixi keçmişini, milli mədəniyyətini, əxlaq və davranışlarını, təsərrüfat həyatını özündə qoruyub saxlayan, nəsil-dən-nəslə ötürərək yaşadan ən etibarlı mənbədir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu dərc edilmiş aşağıdakı elmi əsərlərdə öz əksini tapmışdır:

1. Azərbaycan dilinin Şərur şivələrində işlənən maldarlıq terminləri // AMEA Naxçıvan Bölməsi İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu. "Axtarışlar" jurnalı. Naxçıvan: 2015, cild 5, № 4, s. 109-114

2. Sərraclıq sənəti. Naxçıvan dialekt və şivələrində atçılıq ləvazimatları ilə bağlı işlədilən bəzi terminlər //AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri (ictimai və humanitar elmlər seriyası). Naxçıvan: Tusi, 2016, cild 12, №3, s. 251-256

3. Bədii əsərlərin dilində işlədilən heyvandarlıq leksikası // AMEA Naxçıvan Bölməsi İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu. "Axtarışlar" jurnalı. Naxçıvan: 2016, cild 7, № 4, s.119-124

4. Naxçıvan və Qars şivələrində işlənən inək (sığır) və camış (manda) terminlərinin müqayisəli təhlili // AMEA Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri. Bakı: Elm və təhsil, 2016, №10, s. 230-235

5. Azərbaycan dili dərslərində Azərbaycan dilinin Naxçıvan qrupu dialekt və şivələrində işlədilən xüsusi adlardan istifadə imkanları / Azərbaycanca təhsil quruculuğunun prioritetləri: müasir yanaşmalar. Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Naxçıvan: 2016, s. 305-306

6. Naxçıvan dialekt və şivələrində işlənən rənginə görə at adları // AMEA Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri. Bakı: Elm və təhsil, 2017, № 8, s. 108-113

7. Naxçıvan və Qars şivələrində işlənən bəzi heyvandarlıq terminləri haqqında // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri. Naxçıvan: Qeyrət, 2017, № 5 (86), II cild, s. 255-261

8. Naxçıvan və Qars şivələrində işlənən maldarlıq terminləri //AMEA Naxçıvan Bölməsi İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu. "Axtarışlar" jurnalı. Naxçıvan: Tusi, 2018, №3, s. 113-118.

9. Naxçıvan və Qars şivələrində işlənən bəzi qoyun və keçi adları haqqında. "Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri" jurnalı. Bakı: Mütərcim, 2018, №1, s. 119-127

10. Naxçıvan və Qars şivələrində işlənən atçılıq terminləri // EMSJE-European multi science journal. Budapeşt: 2018, №11, s. 41-44

11. About some terms related to cattle in Nakhchivan and Kars

accents / «Advances in Science and Technology». XIII Международная научно-практическая конференция, 16 марта 2018, Moscow: 2018, с.225-227

12. Naxçıvan dialekt və şivələrində işlənən bir sıra keçi adları haqqında // AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri (ictimai və humanitar elmlər seriyası). Naxçıvan: Tusi, 2018, cild 12, №3, s.170-175

13. About some lexems related to sheep farming in Nakhchivan and Kars accents // Scientific Light №20, 2018, (Wroclaw, Poland), с. 20-24

А. А. Махмудова

**Лексика животноводства Нахчыванской группы диалектов и
говоров Азербайджанского языка(сравнение с Карсской группой
Тюркского языка)**

Резюме

Диссертация посвящена изучению некоторых терминов животноводства, употребляемых в Нахчыванском и Карсском говорах. В каждом из этих говоров животноводческая лексика привлекает внимание своим разнообразием. Диссертационная работа состоит из введения, трёх глав, вывода и списка использованной литературы.

Во введении обоснована актуальность рассматриваемого вопроса, определены цели, задачи исследования, показаны его методологические основы, база источниковедения, научная новизна, теоретическая значимость и уровень исследования данной темы.

Первая глава диссертации называется «Лексические единицы, связанные со скотоводством в Нахчыванском и Карсском говорах». В этой главе автор рассказывает о роли нахчыванских диалектов и говоров среди диалектов Азербайджанского языка. Отмечается, что используемые в Нахчыванском и Карсском говорах термины, связанные со скотоводством имеют общие и различные черты с другими диалектами и говорами этих языков. Был произведен этнолингвистический анализ этих слов в сравнении с другими диалектами и говорами Азербайджанского и Тюркского языков, родственными языками, древними надписями и словарями. В первой подглаве первой главы говорится о названиях, которые дают крупному рогатому скоту согласно их полу и возрасту. Во второй подглаве рассказывается о названиях, которые дают скоту по другим параметрам.

Вторая глава диссертации называется «Лексические единицы, связанные с животноводством в Нахчыванском и Карсском говорах». В этой главе сравнительно анализируются слова о животноводстве, употребляемые в каждом из двух диалектов. Первая подглава второй главы называется «Слова, связанные с овцеводством» и состоит из пяти разделов. В этой подглаве исследуются названия овец и коз согласно возрасту и другим качествам и характеристам.

Третья глава диссертации называется «Лексические единицы, связанные с коневодством в Нахчыванском и Карсском говорах». Эта глава состоит из четырёх подглав. В главе исследованы употребляемые в Нахчыванском и Карсском говорах термины коневодства зависимо от

возраста, пола, походки, заболеваний коней и др. термины

В выводе диссертационной работы обобщены полученные во время исследования результаты.

A.A.Mahmudova

**Stock–breeding lexical in Nakhchivan group dialects and accents
of Azerbaijan(in the comparison with Kars accents of Turkish)**

SUMMARY

The thesis has been devoted to the learning of the stock-breeding lexical of Nakhchivan and Kars accents. In both accents stock-breeding lexical attracts the attention for their richness. The dissertation consists of introduction, three chapters, conclusion, list of the used literature.

The introduction deals with the actuality of the theme, investigation object, the determination of the aim and duties, learning level of the theme, scientific innovation, theoretical and practical significance, approbation, was analysed.

The first chapter is called “The lexical units related with cattle – breeding in Nakhchivan and Kars accents”. In here the author speaks about the place and role of Nakhchivan dialects and accents among the dialects and accents of Azerbaijan. It is noted that the words related with cattle-breeding and used in Nakhchivan and Kars accents have different and companion features with the other dialects of those languages. All these words were comparative and ethnolinguistic analysed with the other dialects and accents of Azerbaijani and Turkish, relative languages, their dialects, ancient written monuments and sources, dictionaries and etc. The first semi-chapter of the first chapter deals with the cattle-breeding names for their age and used in Nakhchivan and Kars accents. The second semi-chapter deals with the cattle-breeding names for their various features.

The second chapter is called “The lexical units related with stock–breeding in Nakhchivan and Kars accents”. In this chapter the stock–breeding words used in both accents are comparative investigated. The first semi-chapter of the second chapter is named “The words used related with stock-breeding” and consist of five parts. In this semi-chapter the sheep and goat names used in Nakhchivan and Kars accents are comparative investigated.

The third chapter is called “The lexical units related with horse – breeding in Nakhchivan and Kars accents”. This chapter consist of four semi-chapters. In the chapter the author speaks about the horse names, their illness and the other words related with horse-breeding and used in Nakhchivan and Kars accents.

The concluding part of this thesis summarizes the results of the research.

Çapa imzalanmışdır: 25.10.2018
Kağız formatı 60x84, 1/16
Fiziki çap vərəqi 1,3
Sifariş: 95
Tiraj 100

AMEA Naxçıvan Bölməsinin “Tusi” nəşriyyatında çap edilmişdir

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
НАХЧЫВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

АХРУЗ АЛИ ГЫЗЫ МАХМУДОВА

**ЛЕКСИКА ЖИВОТНОВОДСТВА НАХЧЫВАНСКОЙ ГРУППЫ
ДИАЛЕКТОВ И ГОВОРОВ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА
(СРАВНЕНИЕ С КАРССКОЙ ГРУППОЙ ТЮРКСКОГО ЯЗЫКА)**

5706.01- Азербайджанский язык

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени доктора философии по
филологическим наукам

НАХЧЫВАН-2018